

Alenka Jelovšek

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.45=163.41/.42:070(497.4)

Nemilo posluževanje inozemskih inačic v žurnalističnih umotvorih: »srbohrvatizmi« v časniku *Delo* po letu 1991¹

V članku je predstavljeno pojavljanje srbohrvatizmov v časniku *Delo* po osamosvojitvi Slovenije. V prvih letih se njihovo število zaradi sprostitve purističnega nadzora po prenehanju političnega vpliva govorcev srbohrvaščine poviša, nato pa pod vplivom *SP* 2001 v slovenščini poleg izrazov, ki so si pridobili pomenski odtenek ali so dojeti kot starinski in uporabljeni kot stilemi, ostanejo le še redki srbohrvatizmi.

The article discusses the use of Serbo-Croatisms in the newspaper *Delo* after Slovene independence. In the early years their number grew, due to the relaxation of purist control after the ending of the political influence of Serbo-Croat speakers, but then, under the influence of the *Slovene Orthography* of 2001, there remained very few Serbo-Croatisms, other than those that have taken on a different shade of meaning or are perceived as old-fashioned and are used as stylemes.

V slovenščini se je skoraj od začetka razvoja knjižnega jezika pojavljal purizem, usmerjen proti dominantnim jezikom. V 16. stol. je Krelj kot alternativo prevzemanju iz nemščine zagovarjal črpanje hrvaškega besedišča, v protinemškem nacionalizmu 19. stol. pa so tovrstne ideje pri posameznikih postale vizija narodnega razvoja (Bezljaj 1965: 190). Kmalu je to rodilo novo nevarnost – namesto diglosičnega razmerja z nemščino so nekateri predlagali diglosično razmerje s srbohrvaščino² (oz. ilirščino). Ta nevarnost se je še povečala v Kraljevini SHS in »že obstoječi skepticizem, ali ni slavizacija šla že predaleč, se je sprevrgel v željo, da bi ta proces obrnili« (Thomas 1997: 146). Čeprav se je izposojanje nadaljevalo, so bile nove besede pogosto sprejete s sumničavostjo ali celo z odkritim odklanjanjem.

Vpliv srbohrvaščine se je po mnenju puristov kazal predvsem v novinarskem jeziku, ki je že od Breznika veljal za glavnega krivca za prevzemanje tujih izrazov.

Časniki nam rešujejo vprašanje slovenskega jezika v smislu starih ilircev, ki so želeli, naj bi se slovenščina polagoma opuščala in nadomestila s srbohrvaščino [...] Časnikarski jezik je že opustil močne plasti slovenskega besednega zaklada, mnogo slovenskih oblik in skladenjskih posebnosti (Breznik 1982: 133).

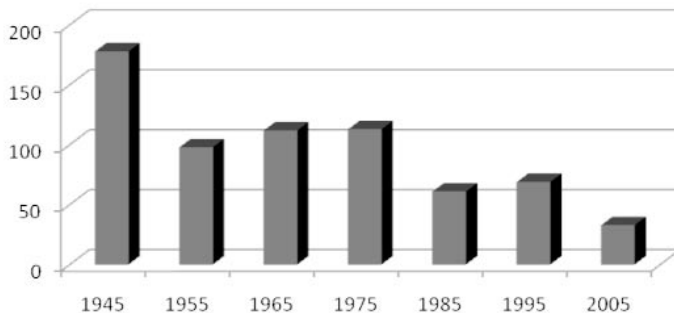
Tudi v socialistični Jugoslaviji je srbohrvaščina ohranila privilegiran položaj, vendar so se v drugi polovici stoletja okrepila puristična prizadevanja in iz knjižnega jezika so srbohrvatizme postopoma odstranjevali predvsem prek jezikovnih koticov.³

¹ Članek je nastal na podlagi diplomskega dela *Srbohrvatizmi nekoč in danes: Analiza tiska med letoma 1945 in 2005*, mentorica red. prof. dr. Monika Kalin Golob.

² Izraz srbohrvaščina se tu uporablja v genetolingvističnem smislu (Šekli 2004).

³ Konec sedemdesetih let in osemdeseta leta je zaznamoval vedno hujši pritisk srbohrvaščine, zato se je v tem obdobju okrepila jezikovnokulturna dejavnost: po eni strani si je gibanje pod naslovom Slovenščina v javnosti in kot njegov

Z osamosvojitvijo je politični vpliv srbohrvaščine izginil, a ker se novinarji večinoma niso zamejnali, so nekateri vplivi na jezikovni ravni ostajali. Analiza pojavljanja srbohrvatizmov v časopisu *Delo*⁴ je pokazala, da se je v prvih letih njihovo število v primerjavi s prejšnjim desetletjem celo zvišalo, nato pa je močno upadlo.

Graf 1: Število srbohrvatizmov v posameznih letih

Poleg leksikalnih srbohrvatizmov, ki so že v Pleteršnikovem slovarju označeni kot prevzeti iz hrvaščine/srbščine in jih pravopisi preganjajo že od prve polovice 20. stol. (*istoveten*, *obstojeti*,⁵ *otvoriti*, *potankost*, *tvrdka* itn.), ter izrazov, ki so dobili poseben pomenski odtenek ali se uveljavili v določenih zvezah, tako da so v SSKJ in SP 2001 že nezaznamovani (*bivši*, *prekiniti* itn.), se leta 1995 v *Delu* spet pojavijo izrazi, ki so bili v prejšnjih desetletjih že pregnani (*sirovina*, *posluževati se*, *inozemstvo*, *izvežban*, *šire*, *vtem ko*). Še vedno se pojavljajo tudi skladijski kalki (*izgubiti na čem*, nepovratna raba *izteči* namesto *izteči se*, *odreči se česa*, *podvomiti v*,⁶ *spor okoli*, *zahvaljujoč*). Presenetljivo pa je, da se je zmanjšalo število enakozvočnic, besed z izvorno različnim pomenom, pri katerih se je poleg domačega prevzel tudi srbohrvaški pomen, s čimer se je po Korošču (1976: 25) nakrhal slovenski semantični sistem. V gradivu se jih je leta 1995 pojavilo le pet: *kolo* (*krog*), ki pa je zaznamovan šele v SP 2001, *prilike* (*razmere*, *okoliščine*), *zatajiti* (*odpovedati*), ki je v SSKJ označen kot ekspresiven, slovensko sopomenko pa mu navaja šele SP 2001, *ne ležati komu kaj* (*ne iti*, *ne prijati*) in *nemil* (*neljub*), ki ga ne navaja noben priročnik.

rezultat Jezikovno raziščiše prizadevalo za okrepitev javne vloge slovenščine, po drugi strani pa je bila to zlata doba koticarskih prizadevanj (Kalin Golob 1996). Vse skupaj je povzročilo nov opazen upad rabe srbohrvatizmov.

- 4 Analiziranih je bilo šest števil *Delo* (oz. do 1959 *Slovenskega poročevalca*) vsakih deset let (1945–2005). Pri kvantitativni analizi sem vsako jezikovno sredstvo upoštevala samo enkrat. Nisem upoštevala vseh besed srbohrvaškega izvora, ampak sem kot merilo za vključitev določene besede izbrala njeno zaznamovanost v vsaj enem normativnem priročniku. Manj strogo merilo sem upoštevala pri besednih zvezah in homonimih, saj teh normativni priročniki pogosto ne navajajo ali razlagajo.
- 5 Pleteršnik izraza *obstojeti* ne navaja, je pa prepovedan/odsvetovan v vseh pravopisih od SP 1935, navajajo pa ga tudi v koticarjih še po letu 1991 (Moder, Kalin Golob).
- 6 Zveza *podvomiti v* je med najbolj zaznamovanimi skladijskimi srbohrvatizmi, ki se pojavijo leta 1995: označijo jo vsi priročniki od SP 50, hkrati pa je tarča kritik skoraj vseh koticarjev. Vendar je vprašljivo, kolikšen je dejansko vpliv srbohrvaščine in koliko gre za analogijo po *verjeti v*. Tudi če je glavni izvor te vezave srbohrvaščina, je analogija gotovo vplivala na razširitev njene rabe.

Pričakovali bi, da bi bilo tovrstnih besed več, saj so običajno pisci zaradi načetosti semantičnega sistema v rabi negotovi; vendar se tu kaže vpliv lektorjev – pari enakozvočnic so osnova vseh lektorskih seznamov prepovedanih besed, nanje pa se osredotočajo tudi jezikovni koticiki. Teh je bilo v obravnavanem obdobju precej manj kot v prejšnjem, tisti, ki so izhajali,⁷ pa so srbohrvatizme obravnavali redko, saj je glavno nevarnost začela predstavljati angleščina. Tako si lahko povečanje števila srbohrvatizmov v *Delu* leta 1995 razlagamo tudi z delno sprostivijo purističnega nadzora v samostojni državi, vplival pa je tudi relativno popustljiv odnos SSKJ do srbohrvaških izposojenk,⁸ ki ga je nato SP 2001 zaostрил, hkrati pa s ponazarjalnim gradivom opozoril na semantične in skladienske kalke ter poskrbel za njihovo nadaljnje lektorsko izganjanje iz slovenščine.

Vpliv SP 2001 se kaže tudi v gradivu iz leta 2005, kjer lahko najdemo samo še nekaj srbohrvatizmov. Posamezni so kljub morebitnemu odsvetovanju v pravopisu danes občuteni kot bolj ali manj nezaznamovani (*bodoči, kolajna, obrazložiti, osveščanje, proglašiti, proučiti, ravnovesje, važen*), kar kaže tudi stanje v Fidiplus,⁹ ne pravopisom ne koticikarjem iz časopisa še ni uspelo pregnati izraza *pokazatelj* in kalka *doživljenjski*, številni izrazi pa imajo starinski prizvok in jih pisci uporabljajo za doseganje stilnih učinkov (*dopadljiv, obelodaniti, okinčati, potankost, struja, tajnost, umotvor*). Enakozvočnic je spet malo, pojavi se kolo, presenetljivo tudi *veren* v pomenu *zvest*, ki ga v gradivu ni bilo od leta 1965, pogost pa je izraz *grešiti (zgreševati)*, ki ni zaznamovan v nobenem priročniku, kot srbohrvatizem pa ga označi Tina Verovnik v koticiku v *Pravni praksi* (2004).¹⁰

Bolj kot pri enakozvočnicah se vpliv srbohrvaščine tudi leta 2005 kaže na skladijski ravnini, kjer se pojavljajo *izgubiti na pomenu, zahvaljujoč, sum pade na koga* in *nadejati se + dajalnik* namesto roditelja.

Stanje v *Delu* iz leta 2005 kaže, da so bili po delnem porastu po osamosvojitvi, ko se je puristični nadzor omilil, iz slovenščine odstranjeni skoraj vsi srbohrvatizmi razen tistih, ki so pridobili poseben pomenski odtenek ali so dobili starinski prizvok in se uporabljajo kot stilemi. Še vedno pa se kljub zaznamovanosti v SP 2001, ki navaja domače ustreznice, uporabljajo nekateri v prejšnjih obdobjih pogosti izrazi. Pojavljajo se tudi nekateri skladijski srbohrvatizmi, po zaslugi lektorjev pa so redke enakozvočnice. Vpliv srbohrvaščine na slovenski novinarski jezik sicer še ni povsem izginil, vendar je s prenehanjem političnega vpliva omejen na ostaline iz prejšnjih obdobj.

7 Največ koticikov je po letu 1991 napisal Janko Moder, ki jih je v *Nedeljskem dnevniku* izdajal od 1968 do 2006. V letih 1991 in 1992 je obravnaval več srbohrvatizmov zaradi povečane politične občutljivosti, od leta 1993 pa se je z njimi ukvarjal redko. Koticiki so izhajali tudi v *Slovenecu*. Med letoma 1993 in 1994 jih je Janez Dular napisal 30, vendar je samo v treh na kratko omenil prevzete besede iz srbohrvaščine. Za njim je koticček leta 1994 prevzel Gradišnik, ki je edini pogosto pisal o srbohrvatizmi, tudi skoraj 10 let po osamosvojitvi Slovenije v koticčkih *Za boljši jezik (Družina, 1999–2004)*. Omenjale so jih tudi avtorice jezikovnega koticčka v *Pravni praksi* (med letoma 1999 in 2002 Monika Kalin Golob, v naslednjih letih pa še Tina Verovnik, Nataša Logar in Aleksandra Belšak). Opozarjale so na enakozvočnice (*koristiti, usluge*), še žive srbohrvatizme (*neobhodno, neumorno*), zavračale pa preganjanje besed, ki so v slovenščini dobile poseben pomenski odtenek (*zahvaljujoč*).

8 Moder ga je označil kot ne »posebno izbirčen cvetober slovenske stilistike, rajši kot tihi zagovor vseh mogočih potrebnih in nepotrebnih domačih in tujih primesi ali celo smeti« (*Nedeljski dnevnik*, 27. 10. 2002: 6).

9 V njem je za vsako besedo najmanj 1000 zadetkov, pri večini bistveno več. Vendar je v vseh primerih razen pri kolajni, ki prevladuje v primerjavi z izrazom medalja (28155 : 17768), pojavitev slovenskih ustreznih nekajkrat toliko.

10 Gre za napačno obliko nedovršnika glagola *zgrešiti*, ki je v slovenščini *zgreševati*, v srbohrvaščini pa *grešiti*, vendar gre lahko v tem primeru tudi za znotrajjezikovni pojav in ne za prevzemanje.

Viri

- BAJEC, Anton (ur.), 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BREZNIK, Anton, RAMOVŠ, Fran (ur.), 1935: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Delo*, 1965, št. 318–323; 1975, št. 273, 275–278, 280; 1985, št. 272–277; 1995, št. 272–277; 2005, št. 272–277.
- PLETERŠNIK, Maks, 1974: *Slovensko-nemški slovar*: Reproducirani ponatis. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- RAMOVŠ, Fran (ur.), 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*, 2005. Ljubljana: Državna založba Slovenije. (Elektronski vir.)
- Slovenski poročevalec*, 1945, št. 188–193; 1955, št. 272–277.
- TOPORIŠIČ, Jože, DULAR, Janez, JAKOPIN, Franc, MODER, Janko (ur.), 2003: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno-raziskovalni center SAZU, Založba ZRC. (Elektronski vir.)
- <http://www.fidaplus.net>

Literatura

- BEZLAJ, France, 1965: Slovanske besede v slovenščini. Vurnik, France (ur.): *Jezikovni pogovori 1*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 190–195.
- KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovna kultura in jezikovni koticiki*. Ljubljana: Jutro.
- KOROŠEC, Tomo, 1976: *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila: doktorska disertacija*. Ljubljana.
- MODER, Janko, 2002: Jezikovni koticik. *Nedeljski dnevnik*, 27. 10. 2002. 6.
- ŠEKLI, Matej, 2004: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetskojezikoslovni in družbenojezikovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 41–58.
- THOMAS, George, 1997: The impact of purism on the development of the Slovene standard language. *Slovenski jezik 1*. 133–152.
- VEROVNIK, Tina, 2004: O grešenju in »grešenju«. *Pravna praksa* 23/28. 31.